

■ УДК [130.2+7] : 141.78

З. І. Алфьорова, доктор мистецтвознавства, професор, декан факультету кіно-, телемистецтва, Харківська державна академія культури, м. Харків

А. М. Алфьоров, викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПОВЕРНЕННЯ ДО НЕЛОКАЛЬНОСТІ: ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ «ЗСУВИ» В КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВІ

Проаналізовано публікації, у яких досліджено взаємозв'язок між змінами в парадигмах розвитку європейської цивілізації та необхідністю оновлення методологічних засад у сучасному культурологічному та мистецтвознавчому науковому дискурсах. Розглянуто особливості постпостмодернізму як новітньої соціокультурної ситуації. Охарактеризовано причини неможливості опису новітніх процесів у культурі та мистецтві за допомогою інструментарію постмодерністського й синергетичного дискурсів. Розглянуто нові концепції осмислення постпостмодерних процесів. Виявлено, яких методологічних засад і процедур потребує культурологія та мистецтвознавство в межах постпостмодернізму, де базовою є нелокальність процесів.

Ключові слова: постпостмодернізм, культура, мистецтво, нелокальність, культурологія, мистецтвознавство.

З. И. Алферова, доктор искусствоведения, профессор, декан факультета кино-, телеискусства, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

А. Н. Алферов, преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ВОЗВРАЩЕНИЕ К НЕЛОКАЛЬНОСТИ: О МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ «СДВИГАХ» В КУЛЬТУРОЛОГИИ И ИСКУССТВОВЕДЕНИИ

Проанализированы публикации, в которых исследуется связь между изменениями в парадигмах развития европейской цивилизации и необходимостью обновления методологических оснований в современном культурологическом и искусствоведческом научном дискурсах. Рассмотрены особенности постпостмодернизма как новейшей социокультурной ситуации. Охарактеризованы причины невозможности описания новейших процессов в культуре и искусстве инструментарием постмодернистского и синергетического дискурсов. Рассмотрены новые концепции осмысления постпостмодернистских процессов. Виявлено, какие методологические основания и процедуры требуют культурология и искусствоведение в ситуации постпостмодернизма, в которой базовой становится нелокальность процессов.

Ключевые слова: постпостмодернизм, культура, искусство, нелокальность, культурология, искусствоведение.

Z. I. Alforova, Doctor of Art Criticism, Professor, Dean of TV and Cinema Art Faculty, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

A. N. Alforov, tutor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

RETURNING TO NON-LOCALITY: THE METHODOLOGICAL «SHIFT» IN CULTURAL STUDIES AND ART CRITICISM

The author analyzes the publications that study the relationship between the changes in the paradigms of the development of European civilization and the need to update the methodological foundations in the contemporary scientific discourse of art criticism and cultural studies. The specific features of post-postmodernism as a contemporary social and cultural situation are considered. The author outlines the reasons for the impossibility of describing the latest processes in culture and arts with the tools of postmodern and synergetic discourse. A new comprehension of the concept of post-postmodern processes has been described. The author has found out what methodological foundations and procedures cultural studies and art criticism require in the situation of postpostmodernism, where the non-locality of processes becomes the core.

Keywords: postpostmodernism, culture, art, non-locality, cultural studies, art criticism.

Постановка проблеми. Протягом останнього століття в європейській цивілізації відбулися парадигмальні зміни: класичний тип мислення доби модерну на початку ХХ ст. змінив некласичний, а з другої половини ХХ ст. — постнекласичний. Починаючи з 60–70-х рр. ХХ ст. формувалася соціокультурна ситуація, яку пізніше, за визначенням Ж.-Ф. Ліотара, названо «станом постмодерну». Закінчення, «смерть» т. зв. «суперзасад» (онтологічних, аксіологічних, гносеологічних та ін.) попереднього цивілізаційного розвитку потребувала пошуку нових. Отже, постмодерн (або постмодернізм) сформував немало «дрібних» локальних методологій, які стали основою дослідження різних аспектів цієї різноманітної у своїх проявах соціокультурної ситуації.

«Програмна» ризомність, еkleктизм, «смерть Автора», гра в «некоректне мислення», диз'юнктивність, заперечення будь-якого тотального головного дискурсу, визнання відносності будь-яких цінностей стають основою принципово іншого, некласичного етапу в розвитку науки. Цей етап характеризується усвідомленням ілюзорності уявлень про неосяжні можливості наукового знання, визнанням неповноти будь-якого дискурсу, відносності та принципового неусунення суб'єкта від результатів наукового пізнання.

Відомо, що визнання конвенціональності цінностей, настанов і норм надало постмодерністським методологічним засадам відкритості, готовності до діалогу, уможливило виникнення міждисциплінарних зв'язків між несумісними до цього сферами наукового знання.

Фактично постмодернізм об'єднав дві непокданувані раніше стратегії пізнання та наукового мислення: розсіювання й синергію.

Водночас постмодерні методологічні засади «загалом відмежувалися від будь-якого достовірного результату й об'єктивності» [1, с. 12]; антираціональність, несуголосність і трансгресивність стали сутнісними ознаками постмодерністського дискурсу. Постмодерн, певним чином ставши апогеєм конструктивістської доби, довів текстоцентричність до певної кульмінаційної точки, коли елемент тексту — знак — позбавлено своєї «референційної функції». Тобто текстуальність втрачає остаточний зв'язок з емпіричною реальністю і вже не може віддзеркалювати дійсність. Текст як надскладна семіотична система існує сам заради себе, а істинним змістом дискурсу є лише інші дискурси («Поза текстом більше нічого не залишається», — саме так, як відомо, це прокоментував Ж. Дерріда [4, с. 318]. З ним погоджується Н. Маньковська: «Некласична онтологія руйнує систему символічних протилежностей, дистанціюючись від бінарних опозицій: реальне — уявне, первинне — вторинне, старе — нове, суб'єкт — об'єкт. Суб'єкт як центр системи уявлень та джерело творчості розсіюється, його місце посідають несвідомі мовні структури, анонімні потоки лібідо, машинність «виробництва, що бажає» [7, с.19–20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в науковому дискурсі відбуваються певні зрушення й відхід від засад постмодерну. В останню чверть ХХ ст. синергетичні методологічні засади почали домінувати над деконструктивними концепціями та методологіями. Праці І. Пригожина, І. Стенгерса, І. Прангішвілі, Г. Хакена й ін. [5; 8; 11] засвідчили певну зміну акцентів в осмисленні дискурсивних процесів у західному науковому мисленні.

Проте й синергетична методологія виявилася обмеженою в пізнанні надскладних соціокультурних відносин сучасного етапу розвитку цивілізації. Отже, актуальною стає проблема переосмислення методологічних засад розвитку гуманітарного знання (насамперед, культурологічного й мистецтвознавчого) на сучасному етапі.

Мета статті — дослідити основні тенденції змін методологічних основ гуманітарного знання (культурологічного та мистецтвознавчого) на сучасному етапі.

Методологія дослідження основана на методах, розроблених у працях Н. Маньковської, Е. Азроянца, І. Данилевського та ін. [2; 3;7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширення в останню чверть ХХ ст. синергетичної концепції І. Пригожина в гуманітарному науковому дискурсі, на нашу думку, зумовлено декількома причинами: по-перше, певною вичерпаністю концепцій деконструкції (Ж. Бодрійя з його апокаліптичним підходом, визнанням катастрофічними

процесів відчуження в смисловій сфері; Ж. Дельоза з теорією хаосомосу, визнанням тільки двох начал творення: шизоїдного творчого становлення та параноїдального начала порядку й ін.); по-друге, прагненням зрозуміти механізми, завдяки яким система, що розпадається, може врятувати себе; по-третє, явним домінуванням об'єднувальних тенденцій у практиці існування будь-яких систем (природних, технологічних тощо).

Синергетика дозволила створити «сито», яке відокремлювало головні фактори існування системи від другорядних [9, с. 17], тобто спромоглася врятуватися від стрімкої деієрархізації наукового знання. Подолавши наслідки хаотизації, синергетика визначила важливість відмови від пріоритетності концепції лінеарності розвитку системи, наполягаючи на тому, що в стані свого укладення, система набуває режиму нелінійного розвитку, що дозволяє їй зберегти свою основу. І, основне, вивчаючи механізми самоорганізації надскладних систем, апологети синергетики звернули увагу не тільки на значимість процесів трансгресії (яка розпочинає свою дію у визначених «точках біфуркації»), на необхідність відмови від простої бінарності у визначенні рушійних сил розвитку з перевагою тріадності, але й на важливість локалізації досліджуваного предмету. Сама синергетика почала розглядати будь-яку надскладну систему як сукупність малих підсистем, пояснюючи при цьому, що різниця в методологічних засадах вивчення цих підсистем шкодить узагальненню знання про всю надскладну систему.

Певне «перевідкриття» синергетикою принципів спостережності, відповідності, додатковості й перетворення їх на інтерсуб'єктивні принципи комунікації [9, с. 19] підготували осмислення подальшого розвитку європейської цивілізації в добу постпостмодерну. Немало експертів вважають поняття «постпостмодернізм» перехідним, багатозначним за змістом (використовують також терміни «псевдомодернізм», «цифродернізм» і «метамодернізм»). Термін «псевдомодернізм» уперше використав англієць А. Кірбі в статті «Death of postmodernism and beyond» (2006), але пізніше замінив його на «цифродернізм» у книзі «Digimodernism». Термін «метамодернізм» є «винаходом» Тимофія Вермюлена та Робіна ван дер Аккера («Notes of Metamodernism» (2010)).

Основним завданням «постпостмодернізму» вважалося не відновлення референтних зв'язків з емпіричною (й іншими) реальностями, а відтворення перцептивних і культурних пластів інформації. Але, оскільки кількісно та якісно ці пласти виявилися надмасивними, постпостмодернізм актуалізував поняття «гіперреальність» як одне з основних. Пориваючи з текстуальністю й інтертекстуальністю

постмодернізму, новітня цивілізаційна соціокультурна ситуація оперує віртуальними й інтерактивними артефактами, які «є комп'ютерними двійниками дійсності», елементами «ілюзорно-почуттєвої квазіреальності» [7, с. 23].

Постмодерністські судження про художню форму як «відкриту систему» змінюються ідеями про «мультипливи», а діалог — «полілогом користувача з комп'ютерною картинкою» [Там само, с. 23]. Мультипливи новітньої «гіпперреальності» повертають науковців до проблеми осмислення певної нелокальності в системі, де основними є не тексти, а віртуальні артефакти.

У 2002 р., ґрунтуючись на працях російськомовних дослідників віртуалістики (М. Вашкевича, Р. Гаріфулліна, О. Генісаретського, Д. Іванова, В. Нечитайло, М. Носова, М. Опенкова, Ю. Осипова й ін.), вітчизняний філософ Е. Смерічевський у своєму дослідженні дійшов висновку, що «віртуальна реальність як новітня властивість інформаційної цивілізації має інтегративний потенціал глобального масштабу» [10, с. 19], а у 2004 р. Д. Деннет, аналізуючи взаємодії «мультипливів» і людської психіки, звернув увагу на те, що у «віртуальних світах» домінує ідеальна впорядкованість, яка, проте, патернізована [3]. Постало слушне запитання: якщо система передбачувано потерпала від множинності певних впливів на неї (частково ці впливи виявлялися випадковими), як можна передбачити прикінцевий стан такої системи?

За рік у науковому дискурсі виникла квантово-нелокальна концепція І. Данилевського, спрямована на осмислення «новітньої нелокальності». Науковець відзначає: якщо в синергетиці «найменша відмінність у початкових умовах положення системи сприяє принциповій неможливості передбачення шляхів її розвитку» (що корелює з постмодерністською тезою У. Еко про «відсутні структури», то в межах квантової нелокальності незначні відхилення від початкового стану викликають лише несуттєві відхилення від передбачуваного кінцевого» [2, с. 257–258] .

У 2007 р. О. Яшин, не заперечуючи синергетичної тріадності «мислення — віртуальна реальність — «паралельні світи»», вказує на взаємозумовленість емпіричної та віртуальної реальностей. «Здійснити процес актуалізації дійсного з віртуальним може тільки людина»,— зазначає дослідник [12, с. 10].

Підсумовуючи наслідки вказаного парадигмального зрушення в науковому знанні початку ХХІ ст., можна погодитися з С. Єрохіним: ці зрушення відбулися від «недетермінованості, незворотності, нелінійності та делокалізованості до детермінованості, зворотності, дискретності й нелокальності» [6, с. 140].

Якщо зважити на такий висновок, то які методологічні наслідки він матиме для культурології й мистецтвознавства на сучасному етапі?

По-перше, новітня детермінованість потребує осмислення та перекласифікації: щоб визнати новітні «суперзасади» розвитку культури й мистецтва, слід здійснити нову типологізацію культурних процесів, культурних і художніх форм, визначити новітні ієрархії в системах.

По-друге, така перекласифікація зумовить кардинальне оновлення категоріального апарату культурології та мистецтвознавства, оскільки в новітній ситуації перетворення природного об'єкта на предмет мистецтва (культури) починає мати інші засади впливу на матерію.

По-третє, можливість «відчути» культуру або мистецтво не ззовні, а в самій системі культури або мистецтва (їх форм) завдяки просторовим ілюзіям або тактильним ефектам віртуальної реальності, перетворює глядача-автора на протагоніста. Така руйнація меж між суб'єктом і об'єктом у культурі та мистецтві (тобто «співучасть») стає механізмом вірактуалізації (viractualism) будь-якого середовища. Подібна вірактуалізація потребує методологічно нового осмислення простору та часу, оскільки кожна нова технологія руйнує попередні ритми свідомості.

По-четверте, потребує методологічних змін осмислення морфології культури й мистецтва, оскільки класичні ієрархії, некласичний та постнекласичний неієрархічні естетичні об'єкти базується на інших засадах формування сфери синхронізованого нелокального існування.

По-п'яте, оскільки морфологія культури й мистецтва стрімко змінюється, потребують новітньої перекласифікації культурні та мистецькі форми, які часто існують як дискретні.

Можна визначити прогностичні моделі «поведінки» систем культури й мистецтва в нових умовах.

Перша модель: існування впорядкованих «простих» культурних і мистецьких форм у надскладному середовищі за наявності комунікації (смилових обмінів) між ними.

Друга модель: «герметизація» та «відмирання» «складних» культурних і мистецьких форм, відсутність або ускладненість комунікації. При цьому середовище починає виконувати функції культурної або мистецької форми завдяки потенціалу інтерактивності.

Висновки. Завершуючи тезовий огляд потенційних методологічних пошуків на сучасному етапі соціокультурного розвитку, слід зазначити, що системи культури й мистецтва перебувають на етапі певного «повернення» до впорядкованості, але ця впорядкованість є результатом кардинально нових змін в онтології, аксіології та гносеології людського існування.

Список використаних джерел

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма / В. Брайсон. — М. : Идея-пресс, 2001.
2. Данилевский И. В. Структуры коллективного бессознательного: квантовоподобная социальная реальность. Изд. 2-е, испр. и доп. / И. В. Данилевский. — М. : Ком-книга, 2003.
3. Деннет Д. Виды психики: На пути к пониманию сознания / Д. Деннет ; пер. с англ. А. Веретенникова ; под общей ред. Л. Б. Макеевой. — М. : Идея-Пресс, 2004.
4. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида. — М. : Ad Marginem, 2000.
5. Евин И. А. Искусство как сложная самоорганизующаяся система : автореф. дисс. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / И. А. Евин. — М., 2009. — 26 с. — русс.
6. Ерохин С. В. Цифровое компьютерное искусство / С. В. Ерохин. — СПб. : Алетейя, 2011. — 188 с.
7. Маньковская Н. От модернизма к постмодернизму *via* постмодернизм [Электронный ресурс] / Н. Маньковская. — М. : Коллаж, ИФ РАН, 1999. — Режим доступа: <http://iph.ras.ru/page52528989.htm>]. — Загл. с экрана.
8. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. — М. : Едиториал УРСС, 2014. — 304 с.
9. Синергетика і творчість : монографія / за ред. В. Г. Кремня. — Київ : Ін-т обдарованої дитини, 2014. — 314 с.
10. Смерічевський Е. Ф. Інформаційна цивілізація: проблема віртуальної реальності в суспільному розвитку : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Е. Ф. Смерічевський ; Донецьк. нац. ун-т. — Донецьк, 2002. — 21 с. — укр.
11. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. — М. : Мир, 1991. — 240 с.
12. Яшин А. А. Живая материя: Ноосферная биология (нообиология) / А. А. Яшин. — М. : Изд-во ЛКИ, 2007.

References

1. Bryson Valerie. Politicheskaya teoriya feminizma / V. Bryson. — M. : Ideya-press. 2001.
2. Danilevskiy I. V. Struktury kollektivnogo bessoznatelnogo: kvantovopodobnaya sotsialnaya realnost. Izd. 2-e. ispr. i dop. / I. V. Danilevskiy. — M. : Kom-Kniga. 2003.
3. Dennett D. Vidy psikhiki: na puti k ponimaniyu soznaniya. Per. s ang. A. Veretennikova. Pod obshchey red. L. B. Makeyevoy / Daniel Clement Dennett. — M. : Ideya-Press, 2004.
4. Derrida Jacques. O grammatologii / Jacques Derrida. — M. : Ad Marginem, 2000.
5. Yevin I.A. Iskusstvo kak slozhnaya samoorganizuyushchayasya sistema: avtoref. diss. ... doktora. filosofskikh nauk: 09.00.11 / I. A. Yevin. — M., 2009. — 26 s. — russ.

6. Yerokhin S. V. Tsifrovoye kompyuternoye iskusstvo / S.V. Yerokhin. — SPb. : Aleteyya, 2011.— 188 s.
7. Mankovskaya N. Ot modernizma k postpostmodernizmu via postmodernizm / N. Mankovskaya. — M. : Kollazh. IF RAN. 1999. [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostup: <http://iph.ras.ru/page52528989.htm>. — Zagl. s ekrana.
8. Prigozhin I., Stengers Isabelle. Poryadok iz khaosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy.— M. : Editorial URSS, 2014. — 304 s.
9. Synerhetyka i tvorchist: monohrafiia / Za red. V. H. Kremnia. — Kyiv, Instytut obdarovanoi dytyny, 2014. — 314 s.
10. Smerichevskiy E. F. Informatsiina tsyvilizatsiia: problema virtualnoi realnosti v suspilnomu rozvytku: avtoref. dys. ... kand. filosofskykh nauk: 09.00.03 / E. F. Smerichevskiy ; Donetsk. nats. universytet — Donetsk, 2002. — 21 s. — ukr.
11. Haken Hermann. Informatsiya i samoorganizatsiya. Makroskopicheskiy podkhod k slozhnym sistemam / Hermann Haken. — M. : Mir. 1991. — 240 s.
12. Yashin A. A. Zhivaya materiya: Noosfernaya biologiya (noobiologiya) / A. A. Yashin. — M. : Izd-vo LKI, 2007.

■ UDC [130.2+7] : 141.78

Alforova Z. I., Doctor of Art Criticism, Professor, Dean of TV and Cinema Art Faculty, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Alforov A. N., Tutor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

RETURNING TO NON-LOCALITY: THE METHODOLOGICAL «SHIFT» IN CULTURAL STUDIES AND ART CRITICISM

The aim of the article is to examine the main trends in the methodological foundations of the humanities knowledge (i.e. culturological and art) these days.

Research Methodology. The author analyzes the publications that study the relationship between the changes in the paradigms of the development of European civilization and the need to update the methodological foundations in the contemporary scientific discourse of art criticism and cultural studies. The study is based on the methods developed in the research works by N. Mankovska, E. Azroyants, I. Danilevskiy.

Results. The specific features of postpostmodernism as a contemporary social and cultural situation are considered. The study has confirmed that at present the systems of culture and arts are at the certain stage of the «return» to the regulating, which is the result of radically new developments in ontology, axiology and epistemology of human existence. The author outlines the reasons for the impossibility of describing the latest processes in culture and arts with the tools of postmodern and synergetic discourse. A new comprehension of the concept of post-postmodern processes has been described. The main objective

of "postpostmodernism" was considered not the restoration of the reference links with the empirical (and other) realities, but the recreation of perceptual and cultural elements of information.

One of the basic phenomena of modern social and cultural situation of post-postmodernism is the non-locality of system processes. The author has found out what methodological foundations and procedures cultural studies and art criticism require in the situation of postpostmodernism, where the non-locality of processes becomes the core. Cultural Studies and Art Criticism require specific steps and procedures to scientific insight while discovering new methodological principles of scientific research and cultural knowledge. In modern methodology there arises the main comprehension «of modern non-locality» as a principle of supersophisticated systems and subsystems («subsets»).

This newest determination requires the comprehension and reclassification: i.e. in order to accept innovative "superprinciples" of development of culture and the arts, one should undergo a procedure of a new typology of cultural processes, cultural and artistic forms, identify up-to-date hierarchies in the systems; this reclassification will lead to a radical refreshment of the categorical apparatus of Culture Studies and Art Criticism, inasmuch as the conversion of a natural object into an art (culture) object prefaces with other principles of impact on the medium in the modern situation; the means to "feel" culture or the arts not outside, but in the system of culture or the arts (their forms) convert the viewer-author into the protagonist owing to spatial illusions or tactile effects of virtual reality. Such destruction of limits between a subject and a object in culture and the arts (i.e. "co-participation") becomes a mechanism of viractualism of any medium. This viractualism requires a methodologically new understanding of space and time, as every new technology destroys the previous rhythms of consciousness. The previously mentioned challenging requires methodological changes of understanding the morphology of culture and the arts, since classical hierarchies, non-classical and postnonclassical non-hierarchical aesthetic objects have other principles of formation and spheres of a synchronized nonlocal existence. So, since the morphology of culture and the arts is changing rapidly, it needs the up-to-date reclassification of cultural and art forms that often exist as discrete ones.

Novelty. The issue of updating methodological principles of culturological and art discourse from a perspective of new conceptions based on the concept of non-locality of system processes is examined for the first time. The **practical significance.** The study enabled to comprehend the current shift in social and cultural and scientific practice and discover methodological foundations for further scientific research.

Key words: postpostmodernism, culture, art, non-locality, cultural studies, art criticism.

Надійшла до редколегії 20.12.2016 р.